I

Старого собаку звали Головотесом. Так охрестив його батько ще тоді, коли Головотес був худим щеням на довгих невпевнених лапах. Він мав рожеві, задимлені блискучою радістю очі. Женучись з одного краю обійстя в другий, заливчасто скімлив, і голова, яку він при цьому тримав високо, раз у раз падала донизу, будучи важкою й неслухняною. Батько, спостерігаючи за ним, добродушно гмукав, повторював стиха: "Ото іще головотес, ну-ну..." Головотес, вирісши, став здоровим, сірим, з білою підчеревиною, собакою. Голос його погустів, був соковитим, аж крихким. "Краще б тримати свиню,— говорила мати,— то, може б, якийсь толк був. А те одоробло і картоплю їсть, і молоко п'є, і м'ясо згорить, як покладеш, а про що?.."

Тієї зими до лісу внадились дядьки із-за Заливанщипи. Батько пропадав і вдень, і вночі, лице взялося глевкістю од безсоння, очі завжди — посоловілі, затягнуті плівкою гарячкової втоми. Йому не щастило, злодії навідувались рідко, але мітко, кожного разу заскакували в нове місце. Якось батько напав на слід. Але дядьки зарубали сокирою Головотеса, а самі втекли на санях, шмагаючи осатанілих коней... Грицькові тоді було десять років, і він глухо плакав, забившись у тісний кут подвір'я між купою хмизу та стіжком сіна. Головотес складав частину його життя, і він не знав, як тепер буде без нього. Але батько нагримав на хлопця, сказав, що не слід побиватись за собакою, собака не людина. Грицько поспіхом витер очі, проте коли батько пішов, то знову не міг втриматись од сліз. Думав про браконьєрів, котрі нищать ліс, і йому кортіло самому зловити їх і жорстоко поквитатися за те горе, яке йому заподіяли.

Одного разу батько сказав:

— Кирикова сука ощенилася, то обіцяв дати одненьке. Як вертатимеш зі школи — зайди...

Була провесінь, високі сніги вже танули, поодинокі струмки підточували замети, мов хробаки. Сонце світило щедро, і од землі догори піднімався вогкий холод. Коли Грицько знадвору опинився у Кириковій напівтемній клуні, то довго не міг нічого побачити. Стояв безпорадно, очікуючи, поки призвичаяться його очі,— і раптом почув шелестіння соломи та кволе повискування. Він пішов на ті звуки, нагнувся, і прохолодне тремтяче щенятко ткнулося в його долоні. Хлопець виніс його надвір — щеня підсліпувато мружилось і, принюхуючись, кумедно морщило ніс.

Рудий Кирик із слідами лишаїв на щоках та на шиї, хитрувато позираючи на кучу, з якої виглядала сука, а біля неї копошилось п'ятеро приведених нею щенят, сказав:

— І це — створіння... Воно, правда, трохи недобачає, і сука не хотіла переносити його разом з усіма до кучі, та пусте! Мою суку всюди знають. Тільки пооклигують трохи, попідростають— жодного не зостанеться. І з сусідніх районів приїдуть, ціну самі наб'ють... А це я хотів утопити, але батько твій попросив, то задурно віддаю. Ви його молоком напувайте, скоро сили набереться.

За пагорки спускалося сонце, холодне, хоча й веселе. У лісі затишок постуденів, ялини в зелених кожухах та свитках стояли тихо. Грицько зліз із велосипеда подивитись, чи розмерзлось вже озеро, в якому він купався. Лід, проткнутий осокою, при березі сизів, а посередині — був голий, аж синюватий. Грицько трахнув підковою — і озеро зітхнуло, розбризкуючи крижані звуки. Синиця сполохано перелетіла з лози на граб, пововтузилась трохи на гілляці — і тільки хуркнуло за нею... Ззаду заскімлило — Грицько обернувся. Підсліпувате, із заплилими очима, щеня тремтіло, розкарячившись на снігу. "А й справді, нюх у нього гострий",— схвально подумав Грицько. І йому трохи полегшало. Бо все-таки він не міг примиритися з тим, що оце безпорадне створіння має замінити їм Головотеса. Хлопець іще раз вдарив підковою об лід — знову озеро розпачливо, з вилясками, заголосило.

Увечері батько уважно оглянув щеня. Куштраті брови його спливлися на переніссі, тонкі губи повужчали й потоншали. Щеня безпомічно горбилося, в його чорних долонях, винувато крутило головою на слабкій шиї. Грицько із затаєним подихом стежив за батьком.

— Жакан...— сказав батько.— Назвемо його Жаканом. Ти згоден, га? — він повернувся до сина, і тепер його брови були не такі насуплені, розпрямилися і по-дружньому здригалися.

Грицько на знак згоди кивнув.

II

Спочатку Жакан жив під східцями ганку. Грицько туди намостив соломи, запхнув якогось обстріпаного ганчір'я. Жакан вистромлював із щілини писок і, поклавши його на лапи, стежив, що діється на подвір'ї. Як від хліва до комори вештається мати, як, прип'ята до кілка, п'є тепле пійло корова. Як сонце, пробиваючи промінням стіну дерев, піднімається вище,— і тоді повертався з обходу батько. Вішав на сінешніх дверях двостволку, скидав важчезні чоботи, які понабрякали вологою, й перевзувавсь у старі черевики, що тхнули зношеною шкірою та салідолом. Грицько виводив із клуні велосипеда і їхав до школи. Жакан мовчки лежав у своїй схованці. І тільки коли батько кликав його, то повільно вилазив, обтрушувавсь од сміття і неквапно підходив. У нього завжди був понурий, винуватий вигляд. Батько сильно плескав його по боках, по шиї,— і Жакан ширше розставляв лапи, щоб не впасти. Позирав скоса, і в його зорі з'являлись привітні іскорки. Тоді батько хапав Жакана двома пальцями за спину там, де хребет, позбавлений ребер, найтонший і раптово підкидав собаку догори. Жакан звискував од болю і, підхопившись із землі, до батька більше не наближався.

— Тобі ж на користь,— казав батько.

Жакан любив його, і коли той звечора збирався на обхід, то собака сам вилазив із кучі. Лащитись, плигати на груди, вихоплювати щось із рук чи ловити кинутий шматок Жакан не те, що не вмів, але не хотів. Він тільки терся біля батькових чобіт і сумними очима позирав угору. Обережно скімлив, просячись до лісу. Але батько казав:

— Підрости, підрости...

Кілька разів Жакан пропадав з обійстя. Але завжди він повертався — схудлий, брудний, з очима, що стали жорстокіші та непримиренніші. По тому забивавсь під ганок, відсипався, а поночі спросоння гарчав,— мабуть, йому примарювались подробиці мандрівки.

Восени батько з Грицьком взяли Жакана вперше на полювання. Переночували в сіні біля польового озера, а вдосвіта вже були на ногах. Качки летіли низько, і спершу чувся швидкий хуркіт, лопотіння крил — і раптом птахи з'являлись на тлі замурзаного неба, що не встигло розвиднітись. Постріли лунали розпачливо й хижо, і досвіток біля заспаного озера був схожий на голосну бодню, в якій ті постріли звучали ще дужче. Чи від свіжості, чи від хвилювання Жакан тремтів, і шкура на шиї та на запалих боках бралась брижами. Підстрелені качки падали на берег або у викошену рогозу. Жакан кидався в сірий світанок і повертавсь із здобиччю в зубах.

Зібрались додому, бо Грицькову й батькову долю уже відстрелили. Жакана не було. Батько свиснув. Прислухались до густої озерної тиші... Ні звуку, тільки десь заклькокало, забулькотіло: мабуть, корч випростався, збурунивши гнилі пухирці. Згодом із рогози почулося шеберхання, і вони помітили Жакана, який біг, тримаючи голову трохи вбік, ніби осторонь хотів щось побачити.

— Батьку, він вибрав собі око! — скрикнув Грицько, кинувся до Жакана, схопив за шию...

Ліве Жаканове око було виколоте. Мабуть, він нахромився на очеретину. З порожньої очної ямки текли кров і сльози. Грицько важко зітхнув і, не в змозі дивитись на Жакана, одвів погляд убік. Батько вийняв патрон, висипав порох, старанно перемолов його прикладом на плескатому камені, а потім перемішав із болотом. Тією маззю заліпив Жаканові око, а далі своїм рябим носовиком ще й перев'язав. Собака скорився всьому. Він був слухняний, але не пригнічений. Тільки дивився на батька та на Грицька так, ніби просив у них вибачення, що вскочив у халепу, завдав їм клопоту.

— Нічого, Жакан,— мовив батько,— заживе твоє око.

III

Жакан звик щоночі з батьком ходити в ліс. Батько сідав верхи на кобилу, звану Чалою, і поволі трюхикав, а собака біг чи попереду, чи гасав по кущах. Око його затяглось і зажило. Жакан погрубішав, під шкурою стали вимальовуватись горбкуваті м'язи, схожі на міцно переплетені між собою мотузки. Груди його поширшали, передні кістки випинались, і своїми грудьми Жакан уже міг збити чоловіка. Слух його став тонкий, і він чув завжди, що діється на Бабиному клину, чи ніхто туди не забрів із сокирою чи пилкою, або навіть на Трясовині, яка була збоку Бабиного клину і трохи далі за ним. Нюх у Жакана також виробився чутливий, і одного разу він через тиждень знайшов і приніс батькового картуза, якого здерла дубова гілляка, коли батько щодуху скакав на Трясовину...

Нічні мандрівки Жаканові подобались. Вночі він майже ніколи не гавкав, добре чуючи, де зараз його господар, а господар також сторожко вловлював, де цієї хвилі никає Жакан. Вони добре зжились один із одним, і коли батькові доводилося куди-небудь вибиратися самому, то гостро відчував, як йому бракує Жакана, щоб той біг поряд, діловито погойдуючи головою та обнюхуючи дорогу. Так само Жакан — уночі йому снився господар, який їде на Чалій, і він крізь сон повискував. Коли ж йому примарювалось, що господар хоче схопити його двома

пальцями за хребтину, то шерсть на Жаканові настовбурчувалась і вві сні собака погрозливо гарчав.

Якось батько порубав сталеві велосипедні шпиці, понаточував їх і позагинав жучками. Ті жучки він загнав у клапоть свого старого офіцерського ременя, а зверху, де був тильний бік загострених колючок, прилатав іще сирицевий шкурат, щоб нашийник не колов Жаканову шию. Жакан до їжака звикав поступово. Спершу він хотів здерти його лапою, але тільки подряпався. Згодом зрозумів, що нашийник не завдає жодної шкоди і перестав на нього звертати увагу. Тоді батько зняв із Жакана той їжак, замінив його звичайним нашийником, без сталевих жучків.

— У шовкунах появився вовк,— сказав він синові.— Уже роздер Кирикову суку, а в колгоспі зарізав двох овечок. Нашому Жаканові поки що нічого не загрожує, але отой їжак не завадить.

Грицько хотів побачити вовка або ж почути його виття, проте не щастило. Іноді він довго затримувався в школі й додому доводилося вертати смерком. То за гроші, зібрані за заячі шкурки, купив собі у сільмазі ліхтарик. Він знав, що вовки бояться світла. І їдучи через нічний ліс, вмикав не тільки фару, яка освітлювала дорогу, але й ліхтарика. Пучком світла з ліхтарика Грицько зазирав на узбіччя, шастав попід кущами, промацував дорогу позаду. "Ану, вовче, тільки з'явись",— проказував він, відчуваючи в собі непереборне бажання зустрінутись із вовком віч-на-віч і, кинувшись на нього з велосипеда, схопити за горлянку.

Якось через ліс із сусіднього села повертався рудий Кирик. Ступив через їхній перелаз подивитись на Жакана. Прицмокував язиком, вихваляючи стать, але до ганку, під яким сховався Жакан, наблизитись не наважувався. Тоді батько покликав собаку. Коли насторожений Жакан виліз, то батько приловчився і, вхопивши його за хребтину двома пальцями, міцно притиснув до землі.

Жакан важко і часто дихав. Вирвавшись, хутко сховався під ганком.

— Та-а-ак,— промимрив рудий Кирик,— тепер його й на вовка можна випускати, то подужа... Шкода тільки, що сліпий на ліве око, та й праве в нього...

І він шкодував не лише тому, що Жакан підсліпуватий, але й тому, що колись із доброго дива віддав отакого вовкодава ні за що, ні про що...

IV

Батько запріг Чалу у грабарку і з матір'ю ще вдосвіта поїхали на ярмарок. Грицько прокинувся рано і чув, як ірже Чала, як грюкає дійницею мати, як зарипіли колеса, виїжджаючи за ворота. Грицько встав, випустив пастися у ліс корову, а сам подався купатись до озера. Жакан спробував було піти з ним, але Грицько наказав йому триматися двору та стерегти хату. Жакан уже звик до такої несправедливості з Грицькового боку, тому погодився зразу, але неохоче.

Вода в озері була холодна і згори й зі споду. У нього спершу аж ноги покорчило, але він на те не зважав і, допливши на середину, пірнув, намагаючись добратися до глибоких джерел. На нього війнуло крижаним струмінням, перехопило подих, хлопець випірнув і наввимашки поплив до берега. Зігріваючись, сидів на сонечку, прислухався до зеленої та густої лісової тиші — і незчувся, як заснув. Збудив його гамір неподалік. Під березами було прослано клейонку, якою застелюють стіл, і навколо неї сиділи: плечистий чоловік у кашкеті з блискучою морською кокардою, біля нього білоголова жінка, а біля жінки — ще два чоловіки. Всі пили й закушували. Збоку примостилась велика вівчарка і, висолопивши язика, стежила, чи не кинуть їй ласого шматка. "Літники,— зневажливо подумав Грицько.— З міста приїхали, щоб поснідати в лісі". Він уже багато бачив таких, і вони в нього не викликали навіть цікавості. Проте на цей раз, одягаючись, двічі оглянувся на кашкет з блискучою кокардою, який йому доводилось бачити одного разу в райцентрі. "Капітан першого рангу",—

сказав тоді батько. Мабуть, це також був капітан першого рангу, бо мав таку викохану вівчарку, а нова, продовгувата машина, що стояла на галяві по колеса в траві, безумовно належала йому.

Після обіду продовгувата машина зупинилась біля лісникової хати. Чоловік у кашкеті з блискучою морською кокардою та білоголова жінка невпевнено зайшли на подвір'я.

— Батько чи мати є? — запитав капітан першого рангу. Тепер він був у кітелі з срібними нашивками.

— Нема,— відповів Грицько.

— Винеси нам води,— сказав капітан.

Коли Грицько виносив із сіней кухоль води, біля капітана та його жінки вже стояла вівчарка. Жінка пила повільно, задерши голову, обсіяну соломою світлого волосся, а капітан дивився, як вона п'є. Вівчарка пританцьовувала на задніх лапах і облизувалась швидким червоним язиком.

— Вівчарка захляла,— сказав капітан.— Чи не наллєш ти для неї води?

Коли Грицько брав глиняний черепок біля ганку, Жакан загарчав.

— Ого! — сказав капітан і, підійшовши до ганку, нагнувся над Жакановою схованкою. Спочатку погляд у нього був насмішкуватий — мовляв, хто іще тут принишк, налякавшись моєї Вести? — але скоро посерйознішав, сказав: — Славний барбос, але він не вистоїть перед моєю Вестою.— І звернувся до Грицька: — Еге ж?

— Поїхали,— нетерпляче сказала жінка.— Я вже напилася.

— Еге ж? — питався в Грицька капітан, нічого не чуючи. У нього було велике м'ясисте обличчя, спітніле й почервоніле від сонця, від випитого та з'їденого.

— Жакан не піддасться! — сказав захриплим голосом Грицько.

— Жакан? — перепитав гість.— Ану випускай його, і побачим, як Веста з нього здиратиме шкуру.

В Грицька засіпалися губи. Почував себе скривдженим і з раптовою неприязню, яка заполонила його мозок, дивився просто в капітанові очі, помережені рожевими прожилками. Йому хотілося сказати, що напилися води і можуть їхати,— але він не зважувався. На крислатому кашкеті сяяла морська кокарда...

— Нам пора,— сказала жінка. Мабуть, вона вловила щось недобре в Грицьковій закам'янілій постаті, так само як і в словах капітана.— Увечері тобі на поїзд.

— Правда ж, що Веста облупить із твого шолудивого шкуру?

— Жакан! — покликав Грицько, і голос у нього зірвався:— Жакан! — цієї хвилі він ніби забувся, що батько не велів йому давати волю Жаканові...

Вівчарка й Жакан стояли одне навпроти другого, настовбурчивши шерсть. Вівчарка була вища, а ноги — стрункіші, і вони здригались, ніби Веста ось-ось мала плигнути. Жакан проти неї виглядав приземкуватішим, але він був дуже оцупкуватий і мав круто випнуті, широкі груди. Його ноги непорушно стояли на землі, вони не тремтіли, але на них яскраво проступали м'язи, напинались набухлі жили. Вуса в Жакана злегка ворушились, ніби він принюхувався до повітря, до своєї супротивниці, а чорна, ніжна шкура на іклах здригалася з хижою різкістю. Зовні Жакан був спокійний, ні крихти страху не було в його

поведінці, але Грицько в душі дуже боявся, щоб вівчарка не зайшла зліва, бо ось вони вже не могли встояти на місці, почали крутитись одне навколо другого. Капітан мав сполотніле, але впевнене обличчя. Він стиснув кулаки, ніби кожної миті ладен був кинутись на допомогу своїй Весті. Жінка одвернулась, погорблено пішла в машину, а скоро звідти прийшло тих два чоловіки, що сиділи з капітаном у лісі.

— Зараз вона перегризе горло оцьому шолудивому,— сказав капітан, звертаючись до них, але не спускаючи погляду із Жакана та з Вести.

Вони все ще ходили один навколо другого, коли біля воріт заіржала Чала і батько перехилився через перелаз. Він зразу ж кинувся вперед, оперезав батогом Жакана, потім Весту. Все його обличчя посіріло від припливу люті. Капітан спробував було схопити батька за руку, але батько якось зразу втратив весь свій поспіх і, лиш краплину ошкіривши зуби, так подивився на капітана, що той негайно набрав поважного вигляду, ніби згадав про кашкет із сліпучою кокардою...

Машина поїхала. Жакан сховався в свою кучу під ганком, тільки лапи вистромив. Грицько помітив, що лапи зрідка здригались... Він розповів батькові про все, не затаївши й того, як сам покликав Жакана. Батько вислухав мовчки. І тому, що він не лаявся, Грицько відчув свою вину ще глибше. Він не знав, де себе подіти, і втік із хати аж до смерку. Коли повернувся увечері, то Жакан із батьком уже вирушили у свій щоденний нічний обхід...

V

Ще років кілька тому в колгоспі розводили шовкопрядів, і за селом насадили для них шовкунів. Але черви та їхні кокони в артілі не привились, не було за ними такого догляду, як слід. Шовкуни стали заростати, дикішати, перетворюючись на непролазні хащі. Туди вивозили дохлий скот та вбитих собак. Жінки й діти не зважувались ходити в

шовкуни по ожину, як раніше, бо на них із заростей віяло незрозумілим страхом... Отам-то, в шовкунах, і поселився бурий.

Спочатку він роздер Кирикову суку та дві вівці з отари. Потім у сусідньому радгоспі зарізав коняку. І тоді затурбувались. Кілька дядьків з рушницями та гострими різаками виходили на бурого, але той, мабуть, не шукав своєї смерті, бо не попався їм назустріч.

Підходити близько до лісникової хати вовк не пробував. Бурий зупинявсь оддалік і тоскно вив. Чала ставала неспокійною, в неї здиблювалась грива, а в корови гострим смутком поймались круглі очі. Жакан вилазив із своєї кучі, весь наколюшувався і, задерши писок, пильно прислухався. В його очах не було страху, вони ставали жорстокі, по-звірячому одворотні. Коли бурий затихав, то Жакан підходив до батька, клав йому на коліна шию, ніби просив припасувати нашийника.

— Рано іще,— казав батько.— Ти неодмінно візьмеш вовка, Жакане, але почекай.

Почались ядучі осінні дощі. Вони цідились і цідились, навіюючи настрій самотності, і поступово все навколо перетворювалось на пустку, лежало байдужо, вкриваючись низько навислими хмарами. Ліс, який недавно був дзвінким од пожовтілого листя, що робило кожне дерево легшим та одухотворенішим, із кожним днем усе більше чорнів, обпадаючи, і тепер між дубами, березами та грабами стояли світлі коридори, повні німого повітря, а в кінці коридорів і вгорі виднілось приблякле небо. Листя спадало й спадало додолу, і не можна було пройти, щоб за тобою не шаруділо, не шеберхало, не тріщало, щоб за тобою не горіли сліди осіннім гірким вогнем. Поступово ліс усе більше заглиблювався в похмурі думки, він чужішав, і тепер тиша, в якій він стояв, була не радісна, як навесні та літом, а сумна, глибока, і вона не легшала, а густішала.

Одного вечора батько облупив підстреленого зайця. Шкуру розіп'яв на карячкуватому патику, а зайця віддав Жаканові. А зранку налляв йому повну макітру молока. Коли Жакан випив молоко, батько пов'язав навколо його шиї отой їжак, жучки на якому були виготовлені із сталевих велосипедних шпиць. І сказав Грицькові:

— Збирайся, підемо на бурого.

Грицько з батьком їхали верхи. Тільки вибиралися з лісу, як став сіятись дощик — дрібний, мов із сита. Чала розбивала копитами льодяну кірку, якою вкрилася земля, йти їй було важко, і батько зсадив Грицька. Але хлопець і пішки був радий іти хоч на край світу. У нього не було такої рушниці, як у батька, але він про всяк випадок сховав за халяву різницький ніж, яким кололи свиней.

Батько на кобилі спинився між лісом та шовкунами. Жакан зразу якось потугішав, поменшав,— гайнув у шовкуни. Він миттю розтанув серед кущів. Грицькові здавалось, що ось-ось пролунає виття бурого, що ось-ось почується переможний гавкіт Жакана. Проте шовкуни мовчали. Шовкуни мовчали, як заворожені, вони не обзивались жодним звуком. Тільки ген злетіло догори кубло горобців — і вмостилось трохи оддалік. Мжичка сіялася, забарвлюючи все в одноманітний нудний колір. І Грицько подумав, що, мабуть, у шовкунах немає ніякого вовка, а коли і був, то давно втік, не очікуючи, доки вони на нього вийдуть із Жаканом...

І тієї хвилі, коли він так подумав, із шовкунів вискочив бурий. Спершу Грицькові здалось, що то Жакан, але коли згодом із кущів вихопився Жакан, хлопець, вловлюючи в собі гостре тремтіння, уже твердо був переконаний, що то бурий. Він легко, дужими стрибками, тягнув до лісу. Жакан мчався, розпластуючись над ріллею. Батько шмагнув канчуком коня і помчався навперейми вовкові, а Грицько — слідом за ним. Батько мчав навперейми так, щоб перетяти дорогу вовкові перед самим лісом. Грицько бачив, що бурий не стомлюється, що він біжить ще швидше і що Жакан також наддав ходу. "Е-ех, не перейняти!" — подумав гірко, але сам не припинявся, а біг ще заповзятливіше.

Коли вовк, а слідом за ним Жакан вскочили в ліс, батько сплигнув із Чалої. По дощу, по ожеледі на смирній роботящій конячині не поженешся. Про ліс — і казати нічого. Там пеньки, корчі, там тебе за шию хапатиме гілля дерев. Але в батькові теплилась надія, і він поспішав на поміч Жаканові.

...Бурий чув, як позаду шумить листя. Він опинився в лісі і, втік од вершника, але зрозумів, що од собаки не втече. Це був досвідчений старий вовк, з білою латкою на лобі, з шрамами на лапах і на грудях. Це був вовк-самітник, який уникав зграй. Замолоду він був ватажком вовчої кагали, але довелося поступитися місцем дужчому й молодшому суперникові. Опинившись біля струхлявілого липового пенька, бурий різко спинився. Жакан, востаннє понюхавши слід, вихопився на галяву. Бурий, який тепер уже біля себе чув ненависний собачий запах, ошкіривсь і кинувся вперед. Його ікла скрегнули об їжака, і з несподіванки вовк одскочив убік. Жакан весь час повертавсь до нього правим боком. Вовк спробував його схопити ззаду, переломити хребет, але Жакан був навчений і найбільше цього боявся,— він вивернувся і тільки очікував слушної миті, щоб напасти самому. Проте бурий побував у багатьох бувальцях, він втямив, що собака сліпий на ліве око, і, зайшовши з лівого боку, спробував кинутися звідси. Жакан вивернувся і сам схопив вовка зубами за поперек. Він зводив ікла, гнув донизу, намагався різко повернути вбік, щоб переламати спину, але відчував, що неспроможний це зробити, що вовк попався йому дужий і спритний. Вони крутились млинком, і хоч Жакан не розчіплював зуби, але розумів, що на більше не здатен...

Зненацька бурий крутнувся так, що Жакан одлетів до струхлявілого пенька. Якусь мить вони очікувально стояли один навпроти другого, а потім бурий знову метнувся на Жакана. Вовк зайшов-таки з лівого боку і вхопив собаку між їжаком та щелепою. Поступово він одсовував їжака все далі, все міцніше зводив ікла на Жакановій шиї...

Чала наполошено зафоркала, і батько закричав:

— Жакан!.. Жакан!..

Прислухався й почув неясний шум. Батько кинувся крізь кущі, а за ним — Грицько. Біля старого липового пенька в одному клубкові сіріли вовк та Жакан. Батько не наважувавсь вистрілити. Він ухопив рушницю за дуло і, розмахнувшись, глухо вдарив по бурому. Далі звалився на нього й схопив за горло... Грицько тупцявся обіч і не відав, що робити. Простягнув батькові різницького ножа й благав:

— Візьміть ножа, батьку!.. Візьміть ножа!..

Він весь трусився, він замірявся штрикнути вовка під лопатку, але боявся, що попаде в Жакана.

VI

Сніги випали пухкі та глибокі, позавіювали криниці та позаносили хати до самої стріхи. Люди розгрібали себе лопатами, промітали стежки до погрібників, до хлівів. Палили в печах — і голубий дим стелився низько, розкосичуючись, а вечорами, коли приморожувало, високо піднімався в спокійне небо і стояв нерухомими — ніби намальованими — стовпами.

Батько був на Бабиному клину. Після машини, яка щойно знову рушила на ділянку за деревом, синів перегар. Навантажений причеп стояв на горбку, а батько — трохи нижче, повернувшись спиною до причепа, записував у кишеньковий блокнотик якісь цифри, прикидав, скільки ще невивезеного лісоматеріалу залишилось на Бабиному клину, а скільки — на Трясовині... Чала підійшла до причепа і стала чухатися спочатку шиєю, а потім, примружившись, ще й здуховиною. Причеп зрушив з місця, Чала, подавшись за ним, ще раз завзято тернулася, і причеп із горбка покотився швидше...

Батько почув, як іззаду порипує сніг, і подумав, що це наближається Чала, щоб попросити у нього що-небудь. Господар завжди носив для неї в кишені чи цілушку, чи грудку цукру. Поласувавши, Чала любила лизати батькову долоню — вогкими, тремтячими губами. Батько підвів голову — між соснами вже не синів димок од автомашини, вже й не чувся гуркіт мотора,— і обернувся назад, на настирливе порипування снігу. Він не встиг одскочити — стріла причепу вдарила в груди, батько впав горизнак, під колеса...

Його поховали морозного, сонячного дня. Мати з Грицьком сиділи на санях, на яких везли батькову труну, і в обох на щоках позамерзали сльози. День був нестерпно білий, а натовп людей — скорбний та похмурий. Спочатку на Жакана гутюткали, відганяли, але потім дозволили також сісти біля домовини свого господаря. Грицько спорожнілим поглядом дивився на Жакана: у того під очима позамерзали колючі сльозинки. Хлопцеві ставало ще гіркіше.

Поховали батька, і десь через тиждень пропав з дому Жакан. За журбою ніхто на те й уваги не звернув. А коли одного разу Грицько, повертаючись із школи, зайшов на цвинтар, то побачив: на батьковій могилі лежить мертвий Жакан... На санчатах, повз завіяні шовкуни, хлопець одвіз його до лісу і, вирубавши сокирою яму у мертвій од морозу землі, закопав його біля струхлявілого липового пенька — там, де Жакан бився із бурим. Він не плакав, бо виплакав усі свої сльози — наперед за все життя. У лісову хату до своєї матері він повертався дорослою людиною.